

KULTURA A SROZUMITELNOST UMĚNÍ

Robert Konečný

Rozvinula se u nás debata o srozumitelnosti umění, neslaná, nemastná, protože se její účastníci omezují obvykle na věci docela vnější. Odpůrci srozumitelnosti se ohánějí svobodou umělecké tvorby, zapomínajíce docela na vztah mezi svobodou a závazností, hlasatelé srozumitelnosti chtějí po umělci, aby vyjadřoval „dnešní skutečnost“. Od člověka, který byl druhy velmi inteligentním divadelníkem, i když silou myšlenky nikdy nevyňikal, jsme četli už dokonce formulaci tuto: „Budťo jsme nositeli národní ideologie, anebo ne. Když ano, pak je naším úkolem tuto národní ideologii všemi svými nejmělečtějšími(!) prostředky vyjádřit, ať v ateliéru nebo na výstavách nebo při zakázce.“ Tomuto „mysliteli“ je ovšem potom i „ten špatný umělec, který toho ještě mnoho neumí, anebo dokonce zneužívá staré malířské techniky k tomu, aby se mu podařilo alespoň trochu vyjádřit dnešní skutečnost, blíže dnešnímu člověku“, a proto se ptá: „neslouží lépe než ten, který svou hřivnu zakopal a chodí se každý den při měsíčku dívat, zdali mu ji někdo neukradl?“

Tedy: „alespoň trochu(!) vyjádřit dnešní skutečnost“ – to je dnes člověku, kterého jsme si vážili jako umělce, dostačující měřítko, aby dával právo lidem (kteří toho mnoho neumějí, anebo dokonce zneužívají staré malířské techniky) nejen na pozornost, ale dokonce i na uznání, že svou funkcí (i jako špatní umělci) slouží národní ideologii, protože jí slouží „svými nejmělečtějšími prostředky“ (které jsou s to patrně vůbec vyvinout). Rozumím-li dobře, pak kterýkoliv špatný či žádný umělec, který volí tematiku dnešní skutečnosti, je lepší než dobrý umělec, který jí nevolí („ať v ateliéru nebo na výstavách nebo při zakázce“). Pěkná národní ideologie, když jí stačí takové umění, což?

Nezabýval bych se těmito – nu, řekněme mírně – výplody, kdyby tu nešlo o ilustraci věci daleko podstatnější: O funkci umění v rámci kultury vůbec, tedy i kultury naší. Hlasatelé srozumitelnosti totiž zapomínají na důležitou věc, že umění nemůže vyjadřovat „přítomný stav“ či dnešní skutečnost, protože by potom mělo jen funkci chvalořečníka nebo fotografa či faktografa – že by konzervovalo přítomný stav, místo aby usilovalo o to jít *nad* tento přítomný stav. Umění, které nechce nic jiného než vyjádřit nějakou hotovou národní ideologii (pane, dalo by práce panu E. F. B., kdyby měl tu národní ideologii blíž určit, pokud jí nemyslí jen košický program), by se vzdalo své nejvlastnější funkce *bojovníka* za nové kulturní hodnoty, neplnilo by svou funkci tvůrčí, stalo by se nutně mumifikátorem, konzervátorem společnosti.

Bylo jednou řečeno kterýmsi naším sociologem a filozofem: „Neboť to, že tu máme kulturu, je důkazem, že vítězství ducha nad hmotou je definitivně vybojováno.“ To by bylo zajisté docela správné, kdybychom opravdu kulturu měli a kdyby kultura byla něco hotového, něco už vybojovaného. S tím zápasem ducha nad hmotou je to však takové, že je třeba ustavičně o vítězství ducha bojovat. Dnes je ho méně než kdy jindy.

Jistě nebudeme definovat smysl kultury ve smyslu šaldovského individualismu aristokratického, jemuž je (viz Šaldův zápisník III, 105) kultura v podstatě štěpnicí duchovních vůdců, takže končí osobností usku-tečňující dynamicky vyšší řád, ale musíme se velmi pečlivě zamyslit nad jeho tezí, že je podobenstvím poslední reality, kterou jest spění za nekonečnem, takže lidská svoboda je jejím požadavkem a nejvyšším poselstvím jejím je výzva: „Volnou dráhu talentům.“ Nám tu ovšem chybí přesnější vytčení vyššího řádu i svobody – ve jménu čeho má být uklížena dráha talentům?

Jisto je, že nejpronikavější duchové (nemyslím-li na otázku rozdílu civilizace a kultury, která se neklade dost přesně, protože se myslí, abych užil termínu Giny Lombrosové z její knihy *La rançon du machinisme*, jako rozdíl mezi mašínismem a kulturou duchovní) mluví o kultuře doby či společnosti teprve tam, kde ona doba či společnost jde za *společným ideálem*, kde si jej zhruba už vytvořila či vytváří. Bergson i Huizinga např. pěkně vidí znaky kultury v harmonické rovnováze duchovních a hmotných hodnot a v stejnorodosti ideálu, k němuž směřují různé činnosti daného společenství. Je tedy patrné, že otázka kultury je otázkou po jejím *společném smyslu, po společném cíli, který sleduje*.

A tu jsme u požadavku srozumitelnosti a nesrozumitelnosti umění. Umění může být srozumitelné jen tam, kde je consensus omnium, souhlas obecný, kde život, umění, filozofie, věda, náboženství vytvářejí jednotnou vazbu klenebnou, protože jsou vedeny společnou ústřední myšlenkou. Ale ovšem: takové kultury právě dnes není, jdeme různými směry, vedeni různými ideály, a to nejen ve skupinách, ale dokonce i v jedincích. Není názorové, myšlenkové jednoty, není jednotného světového názoru – nemůže být ani srozumitelnosti. Jednotlivé složky kulturní: filozofie, věda, umění, spjaté náboženstvím, se rozešly různými směry od dob středověku, přestaly být hierarchickou skladbou a žijí nyní každá na svou pěst, ačkoliv je zcela patrné a není třeba příliš velké pronikavosti myšlení, že „kultura musí být usměrněna metafyzicky, nebo není vůbec kulturou“ (Huizinga). Ale rozešla se i technická kultura s kulturou duchovní vůbec, stavší se mašínismem hrozícím kulturu pohltit, a nikoliv se stát jejím příznivějším podkladem.

Jakmile umění ztratilo svůj metafyzický podklad, nutně se musilo opírat o ony světové, filozofické či politické názory, jak je vytvářela století postředověká. Prošlo racionalismem, prošlo romantismem, prošlo iracionalismem i naturalismem pudů a skončilo nutně v chaosu. Nesloužíc nakonec nikomu a ničemu, začalo sloužit samo sobě, začalo být soběúčelné – není jiného vysvětlení lartpourlartismu než jako náhražky za pevný světový názor filozofický či náboženský. Člověk musí na něčem viset – buď na Bohu, nebo na hřebíku, říkával Masaryk, a ovšem – hřebíky jsou rozmanité.

Samoučelnost vedla ovšem k velké vypělosti technické, ke kultu formy, k formě, jež se stala svým tématem, když nebylo nic jiného, co by stálo za umění, leč právě – umění samo. Proto se volá po služebnosti umění v každé době, jež si tvoří svůj nový smysl, svůj účel, svůj cíl. Požadavek tendenčnosti umění a jeho srozumitelnosti byl vysloven vždycky, když šlo o smysl cesty a když se společnost domnívala, že svou cestu pevně našla. Nepřekvapuje proto, že požadavek umění tendenčního, srozumitelného je dnes vyslovován především komunisty. A právě komunističtí umělci musí prožívat dnes nejhlubší krizi proto, že to byli oni, kteří ztratili dávno jakýkoliv metafyzický smysl života a přinášejíce si všechnu rafinovanost umění (jako jediného smyslu života) rozvíjeného a propracovávaného v dobách méně revolučních soběúčelně (tohle dělal z důvodů, jež jsem právě uvedl, právě i E. F. Burian, protože člověku, který ztratil metafyzický, či lépe: náboženský smysl života a je umělecky nadán, musí se jevit nutně umění jako jediná věc, pro kterou ještě má vůbec smysl žít) nutně se střetli s novým filozofickým názorem, jenž je daleko silnější než umění jen formální, protože klade nároky velmi určité a velmi konkrétní, stavěje před individuum kolektivum. Nuže – toto kolektivum takřka ještě ani nenastoupilo onu cestu, kterou má marxistický umělec dávno za sebou, a proto otázka srozumitelnosti znamená pro marxistického umělce návrat k formě daleko primitivnější, než je ta, které si svým uměleckým vývojem už dobyl. A to bolí, protože to znamená cestu zpět ve jménu sociální oběti. Ale takto zasahuje otázka srozumitelnosti nejen umělce, ale i ony čtenáře, diváky a posluchače umění, kteří byli ve své zkušenosti estetické dál, než jsou nejširší vrstvy lidové.

Čili nanovo a nanovo chtít srozumitelnost znamená dvojí možnou cestu: vzdát se buď uměleckých výbojů ve jménu nejobecnější, nejprůměrnější sociality, anebo se vzdát požadavku srozumitelnosti pro všechny, smířit se s tím, že dnes může být vytvářeno umění působící jen parciálně, pro názorově jednodušší skupiny.

A přece se nám zdá, že je věc ještě trochu jiná než tato jen teoretizující logika. Umění velké roste ne z požadavku srozumitelnosti, ale stává se uměním srozumitelným právě proto, že je uměním velkým. Neboť

velké umění je to umění, které, jsouc a nepřestávajíc být uměním, slouží nadosobním cílům (nikoliv sobě), a největší umění je to, které, sloužíc lidem a světu, slouží jim skrze své vědomí podřízenosti metafyzické, náboženské. Umění je poznáním skrze bezprostřední zírání souvislostí konkrétních a je konkrétním vyjádřením tohoto poznání. Poznává-li jen to, co jest už skutečně, ztrácí svůj vůdcovský charakter, a především svůj buditelský charakter. Neboť všechny souvislosti jsou nakonec souvislostmi náboženskými, pokud je vidí člověk.

Tedy: protože není mezi lidmi jednotného vidění souvislostí; protože není jednotného nazírání na svět, na život a na člověka; protože však není ani jednotného výrazu uměleckého (což s první skutečností ovšem co nejtěsněji souvisí) – nemůže být ani řeči o umění obecně srozumitelném. Může být dnes řeč jenom o *umění volbou příbuzném*.

(1948)

NOVÉ ÚKOLY

Jindřich Chalupecký

Moderní literatura – a moderní umění vůbec – se ukazuje podrobená podivnému soudu. Její velká díla vždy chtěla být *něčím více než literaturou*, ba dokonce *něčím docela jiným* než literaturou; ve svém původu a smyslu vždy byla velkými výzvami k životu, k tomu, aby si člověk co nejvíce svůj život uvědomoval a co nejvíce uskutečňoval. Ale tyto výzvy vždy znovu zanikly v hluchu a prázdnu *pouhé literatury* – v bezvýznamnosti něčeho, co se uzavírá samo v sebe, co samo sobě stačí a co nemá mimo sebe žádný význam: co může proto na chvíli zabavit jako nezávazný odpočinek z reálného a konkrétního živobytí, zapřít je a zalhat; ale co nikdy skutečnost nezasáhne. Lautréamont a Rimbaud, Majakovskij a Joyce, Picasso a Dostojevskij – vždy to bylo velké životní gesto, které chtělo být opakováno *všemi*, které chtělo pohnout velkou vlnou lidské reality; a místo toho vždy míjí, jako by tu bylo jen proto, aby na chvíli učinilo *literaturu* zase poutavější, aby dalo vznik nové literární škole, nové literární konvenci, novému akademismu, nové marnosti.

Je to asi především tato záplava neplodné moderní konvenčnosti a oblība, kterou tato produkce vzbuzuje v určitém okruhu buržoazní spo-